УДК 378

Пєхота О.М., Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Пєхота Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічних технологій та педагогічної майстерності Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Коло наукових інтересів – особистісно орієнтована підготовка вчителя та її технологізація.

Професійна підготовка майбутнього педагога в системі виховної роботи університету

У статті на основі історико-логічного аналізу розглядається проблема професійної підготовки вчителя в системі виховної роботи. Виявлено традиційні національні та загальнокультурні тенденції щодо розвитку пріоритетних напрямів вказаної проблеми у педагогічній науці. Розглядаються особливості професійної підготовки вчителя у системі виховної роботи університету в умовах створення національної моделі вищої освіти.

The article discusses the problem of professional teacher's training in the system of educational work on basis of historical logical analyses. Traditional national and common cultural tendencies concerning development of prior directions of the given problem in pedagogical science are found. The peculiarities of professional teacher's training in the system of educational work of University are discussed under the condition of formation of national model of higher education.

Розбудова національної системи освіти активізувала увагу науковців та практиків до однієї з найважливіших проблем людства з найдавніших часів до сучасності – формування людини і громадянина. Загальний аналіз педагогічної літератури свідчить, що проблема виховання молоді завжди була актуальною загальнолюдською потребою і нехтування нею призводило суспільство до гальмування багатьох прогресивних процесів, як то духовних, національних, державотворчих та інших. Формування особистості, її ріст, соціальна адаптація та захист завжди були предметом особливої турботи сім'ї, суспільства, пізніше – держави.

Сучасне українське суспільство опинилось перед старою дилемою визнання важливості й необхідності уваги до процесу виховання, з однієї сторони, та відсутністю практичних дій в цьому напрямку – з іншої. В умовах розширення можливостей отримання вищої освіти кожним громадянином України зростає загальна освіченість нашого суспільства. Але ототожнення процесів навчання й виховання, а тим паче недооцінка ролі виховання, призвело до кризи моральних цінностей, втрати духовності. Бути вихованою людиною, на думку багатьох молодих, майже "не модно". Зовсім утрачений ціннісний корінь таких понять, як "інтелігентність", "внутрішня культура", "людяність". Освіта, безперечно, є однією з

найважливіших умов існування будь-якого суспільства, але не слід її гіперболізувати за рахунок зниження суттєвої ролі й значимості виховання. Достатньо освічене суспільство без моральності й гуманності є безперспективним. Зазначимо, що в умовах демократизації всіх сфер життя з'являються реальні основи не тільки для формування особистості, але й розкриття кращих індивідуальних якостей людей та використання їх на користь держави, суспільства. Однією з умов вирішення даної проблеми є забезпечення підготовки майбутнього вихователя. Тому робота над формуванням його індивідуальності в умовах педагогічного вищого навчального закладу засобами виховної роботи має стати одним з основних завдань науковців та практиків вищої школи.

Розглянемо проблему професійної підготовки педагога під кутом аналізу об'єкта дослідження – процесу виховання.

Сьогодні професійна підготовка вчителя в системі виховної роботи вищого навчального закладу в центрі уваги багатьох вітчизняних психологів і педагогів (А. Алексюк, Г. Балл, О. Дубасенюк, О. Киричук, Н. Кузьміна, С. Карпенчук, В. Моляко, В. Семиченко, І. Соколова, М. Стельмахович, Б. Ступарик та ін.). Їх дослідження є логічним продовженням і розвиненням попереднього історичного досвіду.

Теоретичне осмислення процесу виховної діяльності в університеті неможливе без аналізу методологічних основ національної системи виховання. Розвиваюча, еволюційна природа творчості, що лежить в основі будь-якої виховної діяльності, спонукає до розгляду проблеми виховання студентської молоді саме через призму діяльнісного підходу, тобто вивчення і застосування багатого національного досвіду по формуванню майбутнього педагога, організація діяльності всіх суб'єктів виховного процесу, знаходження стабільно сприятливих умов для процесу становлення і розвитку їх індивідуальності. Орієнтація на особистісний підхід до процесу виховання в рамках університету дасть змогу раціонально конструювати всі ділянки виховної діяльності педагога відносно студента, враховуючи його природні задатки, унікальність, творчий потенціал.

Виховання – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства [1, с. 53].

Вихідні концептуальні положення щодо виховання сучасної молоді ґрунтуються на основних засадах Конституції України. Державною національною програмою "Освіта. Україна XXI століття" визначені пріоритетні напрямки реформування вищої школи, такі як "...демок-ратизація, гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу, органічне поєднання в ньому національного та загальнолюдського начал" [2, с. 8], окреслені шляхи роботи з педагогічними кадрами, наголошено на підготовці педагогів, здатних виконувати основну функцію – формування цілісної, всебічно розвинутої особистості, відданої інтересам української держави. Для цього в програмі наголошується необхідність створення умов для професійної свободи, творчого пошуку, ініціативи педагогів, прискорення суспільної апробації, відбору й селекції педагогічних новацій.

У Законі України "Про вищу освіту" уточнюється основна функція системи вищої освіти – "відтворення й передача новим поколінням досвіду минулої та сучасної культури, підготовка їх до наступної діяльності, формування у молоді на гуманістичних засадах світоглядних принципів" [3, с. 3].

Сутність виховання в умовах розбудови незалежної демократичної держави було викладено в Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, що стала елементом нової ідеології, яка відповідала процесам державотворення та становлення народу України як політичної нації. Стрижнем усієї системи виховання в Україні, згідно з вказаною концепцією, визнано консолідуючу національну ідею, а ідеалом виховання "є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, що наділена глибокою громадською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку й самовдосконалення" [4, с. 3].

З метою формування активної позиції молоді у державотворчих процесах, впровадження в життя різних форм самоврядування молодіжних колективів, вирішення проблем соціального захисту, прилучення молоді до суспільно важливих проблем була розроблена Міністерством освіти України Концепція громадянського виховання, де пріоритетним напрямком держави у справі роботи з молоддю визнавалося громадянське виховання – "процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними. Громадянське виховання поєднує суспільну й приватну сфери" [5, с. 6]. Суть громадянського виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Відповідно до визначених загальнодержавних орієнтирів та з метою досягнення в короткий термін більш вагомих результатів змінюється характер виховання від масового до індивідуального, що передбачає побудову його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованців, їх індивідуальних рис і можливостей, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховному процесі. Такий підхід передбачає ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, визнання його прав, виходячи із сукупності знань про людину. "Ми повинні у вищій школі формувати самодостатню особистість, давати можливість стати на один рівень з викладачами, захистити права студента, щоб у майбутньому він почувався людиною, яка має права, захищені суспільством, який би будував стосунки з іншими на основі шанування індивідуальних особливостей особистості. Тобто згуртувати націю ми можемо на основі двох принципів: принципу розвитку особистості й принципу поваги до прав і сутності кожної особистості в стосунках людей між собою і у ставленні суспільства й держави до людини" [6, с. 3].

Стратегічним напрямком роботи вищих педагогічних закладів на сучасному етапі визнано забезпечення "формування вчителя, який здатний розвивати особистість дитини, зорієнтованого на особистісний та професійний саморозвиток і готового працювати творчо в закладах освіти різного типу" [7, с. 8].

В умовах, коли перед українським суспільством постає завдання формування кращих рис громадянина молодої держави, обов'язок педагогічного університету – засобами виховного впливу підготувати педагога, який би кваліфіковано творчо вплинув на формуючий процес виховання молоді в середній школі. Задля виконання цих цілей були розроблені Методичні рекомендації про організацію управління виховним процесом у вищих закладах освіти (1999 р.), а з метою їх реалізації та раціонального функціонування встановлений орієнтовний перелік функцій проректора (заступника директора) вищого навчального закладу з питань гуманітарної освіти та виховання (1999 р.). Основними завданнями, які покликані вирішувати вищі заклади освіти є: "підготовка свідомої інтелігенції, оновлення і збагачення інтелектуального генофонду нації; вироблення чіткої громадянської позиції, прищеплення молодим людям віри у верховенство Закону, який є єдиною гарантією свободи; створення умов для розвитку загальної культури студентства, збагачення його естетичного досвіду; формування у молодих людей потреби у здоровому способі життя, зміцнення престижності здоров'я".

Вищенаведений аналіз нормативної бази свідчить, що на сьогодні проблема виховання молоді взагалі і майбутніх педагогічних кадрів шкіл, зокрема, має значне програмне забезпечення, але залишаються нерозробленими механізм реалізації та фінансова підтримка державної програми виховання. Це зумовлює необхідність осмислити вітчизняний досвід національної системи виховання та сучасні орієнтири зарубіжного виховання, розробити на регіональному і місцевому педагогічному рівнях та запропонувати механізми формування й упровадження в життя національної моделі системи виховання.

Керуючись загальнометодологічним принципом пізнання – історизмом – в оцінці педагогічних явищ, німецький педагог Ф. Хофман запропонував у дослідженні історії виховання дотримуватись певної періодизації: *донаукового періоду* та наступного – *концептуального* [8, с. 16]. Враховуючи соціально-історичний і національний чинники, О.А. Дубасенюк простежила еволюцію національного виховання в Україні та виділила три етапи його розвитку [9, с. 18-20].

Перший етап – донауковий, коли дана проблема розвивалася у двох напрямах. З одного боку, йшло накопичення емпіричного досвіду виховання в освіті у формі народної мудрості поколінь, який пізніше набуває характеру порад, правил, рекомендацій. Сукупність глибинних знань про виховання було віднесено до однієї з провідних галузей педагогіки – етнопедагогіки, яка надала їм упорядкованого характеру. З другого боку, витоки теоретичної педагогічної думки щодо виховної діяльності знаходимо у надрах філософії, де закладаються основи соціально-філософського бачення функцій педагога як вихователя та філософське осмислення суті поняття – виховання.

Наступний етап – період становлення класичної педагогіки, теоретичних концепцій виховання та самобутніх оригінальних виховних систем (XVI-XIX ст.). Теоретичний аналіз у межах другого етапу розкриває можливості створення наукової систематики людинознавчого знання (філософії виховання, антропологічну, природничу, соціологічну течії та їх зв'язок із проблемою виховної діяльності педагога). Виникнення академій (Острозької, Києво-Могилянської та ін.) – перших вищих навчальних закладів на українських землях – поклало початок осмисленню виховних функцій в умовах становлення вищої школи. Звідси випливають два основоположні принципи педагогіки виховання – природо- і народовідповідність, що нерозривно пов'язані з формуванням людини і громадянина. Пізніше вони набувають загальних рис і формуються в загальнолюдський і національний підходи до здійснення виховного процесу.

Третій період розпочався з наступного етапу визвольної боротьби українського народу за створення незалежної Української держави і, відповідно, нової школи і педагогіки. Він припав на XX століття і характеризується розвитком системних концепцій діяльності і на їх основі теорії професійної виховної діяльності. Саме в цей період простежується невпинний розвиток педагогіки виховання від суспільного замовлення до індивідуальних потреб дитини, від колективно-масового до особистісно орієнтованого виховання.

В основу педагогічної діяльності середньої і вищої школи початку XX ст. були закладені виховні ідеї А. Макаренка, І. Соколянського, Г. Ващенка, В. Сухомлинського. Саме в цей час, на фоні найсуттєвіших кризових явищ радянського періоду в суспільному житті, оформляються і набувають чітких ознак основи національної системи освіти. І хоча для педагогіки СРСР була характерна ідеологізація її методологічних основ, що зумовило ізоляцію вітчизняної школи і педагогіки від розвитку педагогічного досвіду і загальнолюдської гуманітарної культури та девальвація деяких понять в педагогічному мисленні, все ж в цих умовах з'явились передові ідеї П.П. Блонського, Г. Ващенко, Л.С. Виготського, С.Т. Шацького та інших, що дали суттєвий поштовх до змін у майбутньому.

Сучасні дослідження проблем виховної роботи ґрунтуються на особистісно орієнтованих концепціях виховної діяльності педагога вищої школи, які відображають гуманістичну спрямованість виховної роботи, пріоритеті загальнолюдських та національних цінностей, котрі сприяють набуттю молодим поколінням соціального досвіду та формуванню інтелектуального й культурного потенціалу нації, та на дослідженнях індивідуалізації професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя з позицій гуманістичної парадигми освіти [10].

Аналізуючи дослідження радянського часу і невеликий досвід незалежності України, можна простежити багато змін у виховній системі вищої педагогічної освіти: перш за все, в змісті та меті виховання (від комуністичних до загальнолюдських ідеалів); у переконаннях в методології системи виховання (від вузькокон'юнктурних партійних до національних, громадянських та гуманістичних принципів); в зміні статусу вихователя і вихованців та їх взаємовідносин (від авторитарних до демократичних форм організації виховної роботи); у психолого-педагогічних засадах (від традиційної

колективістської до особистісно орієнтованої діяльності). Зміни відбулися і у формах організації управління (керованість на державному та локальному рівнях діяльністю молоді поступилася місцем демократичним процесам – інституту студентського самоврядування). Поява в технологічних процесах нових комп'ютерно-інформаційних засобів створення комунікативного середовища, відкриття простору для спілкування з однолітками близького та далекого зарубіжжя, інтеграційні процеси, відмова від образу ворога, толерантне сприйняття поглядів та дій кожної особистості сприяли перегляду основ національної системи виховання.

Процесу виховання в педагогічному ВНЗ притаманні ряд функцій. Виховання носить соціальну функцію – накопичення і передання кращого досвіду матеріальної і духовної діяльності людей. Як суспільне явище воно підпорядковане загальним закономірностям суспільного розвитку. І чим свідоміше й успішніше в ході виховного процесу ми використаємо умови розвитку оточуючого суспільства, тим ефективніше буде підготовка фахівців. А вирішальною умовою високої ефективності виховного процесу є встановлення тісного зв'язку конкретної мети виховання із загальними потребами суспільства. Виховання у педагогічному ВНЗ передбачає також цілеспрямований вплив на студентів з метою формування професійних стосунків у тих колективах, де студент живе і діє. Соціальні відносини у педагогічному процесі з часом змінюють свій суб'єктний нахил: від педагогічного і колективного впливу до подальшого росту активізації й зростання самостійності студента, від репродуктивних до творчих відносин у співпраці вихователів і вихованців.

При визначенні педагогічних умов і способів реалізації мети виховання величезне значення для педагога має насамперед розуміння сутності людини. Воно є головною передумовою результативного виховання. Новітні освітні технології ефективно спрацьовують лише тоді, коли вони спираються на знання про природні нахили, уподобання окремих індивідів. Педагогічний аспект суті питання полягає в тому, щоб установити адекватні взаємовідносини між застосовуваними методами і прийомами виховання і конкретно визначеною сутністю особистості. І на перше місце тут повинне вийти залучення студентів у таку систему теоретичних і практичних відносин, які б відповідали меті виховання. У цьому розумінні саме виховання у педагогічному університеті здатне формувати усі найважливіші відносини індивіда з професійною працею, суспільним життям, побутом, природою тощо. З огляду на ці філософсько-методологічні позиції все життя студента є великою змістовною системою, що включає в себе ставлення студентської молоді до навколишньої духовної і матеріальної дійсності, до майбутнього місця в суспільстві, до педагогічної професії. Саме в цьому розумінні можна стверджувати, що більш розвинутою буде та індивідуальність, яка більш дієво буде включена в різнопланову діяльність вищого педагогічного закладу.

З урахуванням національного чинника виховання має також національний характер. А зважаючи на інтеграційні процеси в суспільному житті, пов'язані із розширенням комунікативного освітнього простору, стає дедалі очевидною ще одна функція виховання – поєднання, взаємопроникнення та вплив різних систем виховання одна на одну, отже, універсальність процесу виховання. Воно повинно бути направлене на досягнення двох взаємопов'язаних цілей – забезпечення процесу соціалізації громадянина суспільства і підтримка процесу індивідуалізації особистості.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Державна національна програма "Освіта. Україна XXI століття". – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
3. Закон України "Про вищу освіту" // Освіта України. – 2002. – № 17. – С. 2-8.
4. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – К., 1996. – № 13. – С. 2-15.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – № 32. – С. 6-7.
6. Доповідь міністра освіти і науки України Василя Григоровича Кременя на підсумковій колегії міністерства // Освіта. – № 47-48. – С. 1-2.
7. Концепція педагогічної освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1998. – № 8. – С. 9-23.
8. Хофман Ф. Мудрость воспитания. – М., 1979. – 134 с.
9. Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: Автореферат. – К., 1996. – 48 с.
10. Пехота Е.Н. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя: Монографія. – К.: Вища школа, 1997. – 146 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2003 р.